

ОРНІТОЛОГІЧНІ ЗБОРИ З ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ У КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО НАУКОВО-ПРИРОДНИЧОГО МУЗЕЮ НАН УКРАЇНИ

Світлана ТАЙКОВА

У статті представлено результати комплексного наукового опрацювання орнітологічної колекції з території Закарпатської області, яка зберігається у фондах ННПМ НАН України. Дослідження охоплює 651 колекційний екземпляр, що представляє 125 видів із 14 рядів, зібраних у період з 1906 по 1998 рік (з переважною активністю у 1946–1972 рр.), що дозволяє здійснити ретроспективний аналіз змін орнітофауни регіону упродовж другої половини ХХ ст. Зібрані матеріали стали національним надбанням завдяки організованним науковим експедиціям співробітників музею, а також внеску інших орнітологів, місцевих натуралістів і мисливців, які активно сприяли збору орнітологічних матеріалів. Видовий склад колекції охоплює представників різних середовищ існування, від типових високогірних видів до синантропних птахів, що пристосувалися до антропогенних ландшафтів. Серед екземплярів є види птахів, занесені до Червоної книги України, зокрема *Falco naumanni* (8), *Dendrocopos leucotos* (7), *Regulus ignicapilla* (4), *Picoides tridactylus* (3), *Coracias garrulus* (2), *Strix uralensis* (2), *Lyrurus tetrrix* (2), *Tetrastes bonasia* (2), *Tyto alba* (2), *Aquila chrysaetos* (1), *Ciconia nigra* (1), *Columba oenas* (1), *Milvus migrans* (1), *Monticola saxatilis* (1), *Picus viridis* (1), *Prunella collaris* (1), *Sternula albifrons* (1). Особлива увага приділена висвітленню ролі колекторів, серед яких фігурують видатні науковці-орнітологи, такі як О. О. Грабар, О. Б. Кістяківський, В. М. Зубаровський, Д. В. Владишевський, М. Я. Кучеренко, В. М. Лоскот, О. М. Пекло та інші, чий зусилля сприяли формуванню багатой музейної колекції, що сьогодні є національним надбанням ННПМ НАН України. Аналіз даних музейних колекцій дозволяє простежити період, у якому почав проявлятися вплив на Карпатський регіон таких факторів, як кліматичні зміни, деградація природних середовищ та антропогенний тиск, що позначилося на стані популяцій.

Ключові слова: зоологічні колекції, Закарпаття, біорізноманіття, історія орнітології.

Національний науково-природничий музей НАН України, вул. Богдана Хмельницького, 15, Київ, 01054, Україна; e-mail: tajkovaveta@gmail.com

Ornithological collections from the Transcarpathian Oblast in the holdings of the National Museum of Natural History, NAS of Ukraine

Tajkova S.

This article presents the results of a comprehensive scientific study of the ornithological collection from the territory of Transcarpathian Oblast, preserved in the holdings of the National Museum of Natural History, NAS of Ukraine. The study covers 651 specimens representing 125 species from 14 orders, collected between 1906 and 1998, with the majority of specimens gathered between 1946 and 1972. These materials enable a retrospective analysis of changes in the region's avifauna during the second half of the 20th century. The collection has become a national treasure due to organized scientific expeditions conducted by museum staff, as well as the contributions of other ornithologists, local naturalists, and hunters who actively participated in collecting ornithological material. The species composition includes representatives of various habitats, ranging from typical highland species to synanthropic birds adapted to anthropogenic landscapes. Among the specimens are bird species listed in the Red Data Book of Ukraine, including *Falco naumanni* (8), *Dendrocopos leucotos* (7), *Regulus ignicapilla* (4), *Picoides tridactylus* (3), *Coracias garrulus* (2), *Strix uralensis* (2), *Lyrurus tetrrix* (2), *Tetrastes bonasia* (2), *Tyto alba* (2), *Aquila chrysaetos* (1), *Ciconia nigra* (1), *Columba oenas* (1), *Milvus migrans* (1), *Monticola saxatilis* (1), *Picus viridis* (1), *Prunella collaris* (1), *Sternula albifrons* (1). Special attention is given to the role of collectors, including renowned ornithologists such as O. O. Hrabar, O. B. Kistiakivskyi, V. M. Zubarovskiy, D. V. Vladyshevskiy, M. Y. Kucherenko, V. M. Loskot, O. M. Peklo, and others, whose efforts helped form a rich museum collection that now represents part of the national heritage of the NMNH, NAS of Ukraine. The analysis of the museum collection data enables researchers to identify the period during which factors such as climate change, habitat degradation, and anthropogenic pressure began to affect the Carpathian region, impacting local bird populations.

Key words: zoological collection, Transcarpathian Oblast, biodiversity, history of ornithology.

National Museum of Natural History, NAS of Ukraine, 15, Bohdan Khmelnytsky Str., Kyiv, 01054, Ukraine; e-mail: tajkovaveta@gmail.com

Вступ

Закарпатська область є одним із найцінніших регіонів України з точки зору біорізноманіття, зокрема орнітофауни. Її виняткове географічне розташування на межі Східної, Центральної та Південної Європи, у поєднанні з великою різноманітністю ландшафтів – від рівнинних ділянок до високогірних екосистем – створює сприятливі умови для існування широкого спектра видів птахів. Цей регіон виступає своєрідним «біо-географічним перехрестям», де зустрічаються представники різних фауністичних комплексів, що робить його надзвичайно привабливим для орнітологічних досліджень – як сучасних, так і ретроспективних.

Кліматичні умови Закарпаття є вкрай мозаїчними і змінюються залежно від висоти, рельєфу та впливу повітряних мас. Регіон охоплює кілька природно-кліматичних зон: Закарпатська низовина характеризується відносно теплим і вологим кліматом; передгір'я й середньогір'я – прохолоднішими умовами з помірним зволоженням; а високогір'я характеризуються підвищеною вологістю та суворими зимами. Така різноманітність середовищ формує різнотипні орнітокомплекси, що включають як низинні, так і альпійські види птахів (Hrabar 1932; Strautman 1948; Kucherenko 1953).

У фондах Національного науково-природничого музею НАН України (ННПМ) зберігається значна за обсягом та видовим складом колекція орнітологічних матеріалів, серед яких помітну частину становлять зразки, зібрані на території Закарпаття. Ці матеріали охоплюють період від середини ХХ ст. до кінця 1990-х років, що дає змогу не лише простежити видовий склад орнітофауни регіону в певні історичні відрізки, але й оцінити зміни у структурі орнітокомплексів під впливом природних і антропогенних факторів. Аналіз таких колекцій відкриває перспективи для дослідження динаміки біорізноманіття, трансформацій ландшафтів та довгострокових тенденцій у поширенні окремих видів.

Також важливим аспектом дослідження є можливість зіставлення колекційних матеріалів з літературними джерелами колекторів, адже в 1950–1980-х роках науковці після кожної експедиції мали зобов'язання не лише поповнювати музейні фонди, а й публікувати статті за їх підсумками (Kistiakovskiy 1950; Sokur 1952; Vladyshevskiy 1960; Zubarovskiy 1977). Ця традиція сприяла систематичному накопиченню даних про орнітофауну регіону, що нині дає змогу аналізувати історичні зміни у видовому складі (Potish 2009).

Особлива увага приділяється видовому складу, географії зборів та хронології цих матеріалів. Аналіз колекції також дає змогу висвітлити внесок окремих дослідників – орнітологів та теріологів (Zagorodniuk 2024) у формуванні фондів надходжень та окреслити перспективи подальших досліджень, пов'язаних із вивченням історичних змін орнітофауни Карпатського регіону. Ця стаття започатковує серію наукових праць, присвячених вивченню орнітологічної колекції ННПМ. У центрі уваги – зразки з різних регіонів країни, які мають як природоохоронну, так і історико-культурну цінність, і є невід'ємною частиною Національної наукової спадщини України.

Метою цієї публікації є систематизація та науковий аналіз орнітологічних зразків, зібраних у різні роки в межах Закарпатської області та збережених у фондах ННПМ.

Матеріали

У межах планової інвентаризації фондової колекції ННПМ опрацьовано 651 колекційні екземпляри птахів, зібраних на території Закарпатської області у різні історичні періоди. Для дослідження використовували різночасові джерела, які забезпечують комплексний підхід аналізу матеріалів: архівні, історичні журнали (1919, 1948–1949 pp.), що містять інформацію про польові збори та первинні описові характеристики орнітологічних знахідок; сучасні інвентарні книги допоміжного фонду, в яких зафіксовано оновлені дані про збережені музейні зразки та їх систематичну належність; історична картотека фондової колекції, яка включає архівні записи про надходження матеріалів у різні періоди, а також відомості про колекторів та географію зборів; фондова колекція, що є основним джерелом для систематичного аналізу видової та кількісної структури регіональної орнітофауни.

Усі отримані дані були впорядковані відповідно до місця та часу збору зразків із фіксацією їхньої географічної прив'язки, видової належності та інформації про колекторів. Адміністративну належність зазначено за даними етикеток і картотеки, відповідно до адміністративно-територіального поділу, чинного на момент збору матеріалу, а також згідно з літературними даними колекторів.

Для забезпечення порівняльного аналізу, матеріали були розділені на часові періоди, кожен з яких прив'язаний до конкретних етапів польових досліджень та відповідних літературних джерел. У цій роботі ми цитуємо лише публікації, які безпосередньо пов'язані з фондовою колекцією ННПМ або містять на неї посилання.

Видовий перелік подано в алфавітному порядку; латинські назви видів птахів у статті наведено відповідно до сучасної орнітологічної систематики (Gill et al. 2021), а список із наявними числовими даними – за спаданням. Повні етикеткові дані наведені лише для видів, занесених до Червоної книги України. У тексті терміни «одинаця зберігання» (од. зб.), «колекційний екземпляр» (екз.) та зразок вживаються як взаємозамінні.

Довідка з історії орнітологічної колекції ННПМ

Орнітологічна колекція ННПМ є найбільшою за обсягом та науковим значенням в Україні. Її формування розпочалося ще від часу заснування музею, і сьогодні вона налічує понад 40 000 зразків, що репрезентують широке різноманіття орнітофауни. До складу колекції входять тушки птахів (36 528 од. зб.), кладки яєць (2 998 од. зб.) та експозиційні зразки (1 449 од. зб.). Загалом у фондах представлено понад 950 видів птахів. Завдяки значному обсягу та репрезентативності зразків ця колекція є унікальним джерелом для вивчення біорізноманіття та змін у природних середовищах.

Музей пройшов складний і тернистий шлях становлення, що супроводжувався змінами місцезнаходження, численними реорганізаціями, зміною керівників і напрямів діяльності. Впродовж своєї історії він набував різних статусів і підпорядковувався різним науковим та державним установам. Проте, попри всі виклики та труднощі, музей не лише зберіг свою унікальну спадщину, а й невпинно розширював фонди, укріплював науковий авторитет і відіграв ключову роль у розвитку природничої науки в Україні (Zagorodniuk, Ocheretna 2019).

Формування фондів відбувалося завдяки науковій та польовій діяльності провідних українських орнітологів. Найбільший внесок зробили: Ю. В. Костін (2505 екз.), М. І. Головушкін (2500 екз.), О. Б. Кістяківський (2043 екз.), О. М. Пекло (1750 екз.), М. О. Бурчак-Абрамович (1221 екз.), П. К. Верещак (1093 екз.), В. М. Лоскот (1076 екз.), В. Ю. Герхнер (1011 екз.) та інші. Їхня наукова діяльність суттєво збагатила колекцію, яка сьогодні є важливою платформою для досліджень у галузі систематики, зоогеографії та охорони птахів (Barabanova et al. 2019).

Значна частина фондів складається зі зразків, зібраних на території України, серед яких найбільш широко представлені регіони мішаних і листяних лісів, лісостепової зони, Азово-Чорноморського регіону, а також Карпатський і Притисянський райони. Під час планової інвентаризації було досліджено 651 колекційний екземпляр птахів із

Закарпатської області, що є одним із ключових біогеографічних регіонів України.

Аналіз цих матеріалів засвідчив високий рівень збереженості зразків – із загальної кількості лише 14 екземплярів мали частково втрачені або неповні етикетки, тоді як 637 супроводжувало повне маркуваннями, що дає змогу чітко ідентифікувати їх за видом, місцем, часом збору та колектором.

Результати

Внески дослідників

Аналіз колекції птахів, зібраних у різних районах Закарпаття, дав змогу простежити внесок окремих дослідників. У підсумку узагальнено відомості про 18 колекторів, які проводили збори на території 12 районів області, чинних на час здійснення зборів (Табл. 1).

Хронологічний аналіз показує, що найбільш інтенсивні орнітологічні дослідження в Закарпатті проводили у період з 1946 по 1983 рік, коли було здійснено найбільше надходжень до музейних фондів. Однак серед матеріалів зберігається унікальний, винятковий зразок, датований ще 1906 р. – це екземпляр *Buteo buteo*, здобутий у жовтні 1906 р. в околицях Ужгорода (№ 21652/121, О. О. Грабар). Сам зразок має не лише наукову, а й історичну цінність (рис. 1).

Систематичне накопичення колекційних матеріалів у музеї створило унікальну базу для ретроспективного аналізу змін у видовому складі птахів Закарпаття. Завдяки внеску багатьох дослідників ці зразки є важливим джерелом для оцінки впливу екологічних факторів та антропогенних змін на орнітофауну регіону.

Експедиційні дослідження у 1946 році

Повоєнний період ознаменувався активними орнітологічними дослідженнями на території Закарпаття, що сприяло значному поповненню музейних фондів. Однією з таких наукових ініціатив стала експедиція-розвідка О. Б. Кістяківського, І. Т. Сокура та Г. В. Модіна, проведена влітку 1946 р. Зокрема, у серпні та вересні вони працювали в Берегівському районі, де вдалося зібрати *Ciconia nigra*, *Astur gentilis* та *Coccothraustes coccothraustes*.

Під час тієї ж експедиції в Свалявському районі було зібрано: 3 екземпляри *Cinclus cinclus*, а також по одному зразку *Dendrocopos leucotos*, *Motacilla cinerea*, *Picus canus*, *Picus viridis*, *Sylvia atricapilla*, *Turdus merula* і *Turdus philomelos*.

Важливе наукове значення мають дані про червонокнижних птахів, зокрема згадки у роботі О. Б. Кістяківського (Kistiakovskiy 1950) про

Таблиця 1. Зведені дані про колекторів, які проводили збори в межах адміністративних районів області, чинних на час здійснення зборів

Table 1. Summary data on collectors who conducted collections within the administrative districts of the region, valid at the time of collection

Колектор	Адміністративні райони													
	Берегівський	Великобрезнянський	Виноградівський	Іршавський	Міжгірський	Мукачівський	Перечинський	Рахівський	Свалявський	Тячівський	Ужгородський	Хустський	Немає даних	Разом
Кістяківський О. Б.	200		23				39	160		23	42		9	496
Владишевський Д. В.								57					1	58
Лоскот В. М.		2		8	1	12	3	1						27
Модін Г. В.	4								2				4	10
Пекло О. М.	3					7								10
Теребков В. П.	8												1	9
Зубаровський В. М.								7						7
Воїнственський М. А.					3			2						5
Тягунов О. С.					5									5
Антонович В. А.							2			1				3
Кобаль Ю. І.								3						3
Крижанівський В. І.					2									2
Сокур І. Т.	1							1						2
Абелєнцев В. І.											1			1
Гера Г. П.								1						1
Грабар О. О.											1			1
Кучеренко М. Я.										1				1
Орлов П. П.													1	1
Колектор невідомий	1	1						1		2		1	3	9
Разом	217	3	23	8	11	19	44	233	2	27	44	1	19	651

Рис. 1. Колекційний екземпляр *Buteo buteo*
№ 21652/121, кол. О. О. Грабар

Fig. 1. Collection specimen *Buteo buteo*
No. 21652/121, coll. O. O. Hrabar

Ciconia nigra, здобутого під час цієї експедиції, птах був у ювенільному вбранні. Зразок і досі зберігається в музеї під інвентарним номером 16730/3 (ур. Оток, І. Т. Сокур) (Рис. 2).

Також до фондової колекції входять *Dendrocopos leucotos* (№ 15305/54, ♂, 23.08.1946, верхів'я р. Боржава, Г. В. Модін) та *Picus viridis* (№ 21087/48, ♂, 05.09.1946, ур. Оток, Г. В. Модін).

Рис. 2. Колекційний екземпляр *Ciconia nigra*
№ 16730/3, ур. Оток, кол. І. Т. Сокур

Fig. 2. Collection specimen *Ciconia nigra*
No. 16730/3, loc. Otok, coll. I. T. Sokur

Експедиційні дослідження 1947–1948 років

Колекційні матеріали, зібрані у цей період, мають значну наукову цінність, адже саме на їх основі була підготовлена та опублікована праця О. Б. Кістяківського «Птахи Закарпатської області» (Kistiakovskiy 1950), що стала вагомим внеском

у вивчення орнітофауни регіону. Значна частина зібраного колекційного матеріалу була детально описана в цьому дослідженні, що дозволило науковцям отримати цілісне уявлення про видовий склад птахів Закарпаття середини ХХ ст.

За спогадами самого О.Б.Кістяківського, під час експедиції 1947 р. було зібрано 303 екз. птахів, а у 1948 р. – ще 260 екз. До складу експедиційної групи входили вчені І.Т.Сокур, В.І.Абеленцев, В.О.Антонович та В.П.Теребков (Рис. 3).

Рис. 3. Учасники експедиції 1947 року в Карпатах (Фото з архіву І. Т. Сокура, люб'язно надане І. В. Загороднюком для цієї публікації)

Fig. 3. Participants of the 1947 expedition in the Carpathians (Photo from the archive of I. T. Sokur, kindly provided by I. V. Zagorodniuk for this publication)

Дослідження розпочалися 2 травня 1947 р. на Бахтинській дослідній станції. З 3 до 23 травня активний збір матеріалу тривав в ур. Оток, яке, згідно з описом О. Б. Кістяківського, являло собою 100-річний дубовий ліс, розташований на заплавному острові р. Боржава.

24–25 травня здійснювалися обстеження Рафайлівського дубового лісу та болотистого узбережжя р. Мала Боржава. З 26 травня до 4 червня роботи проводили у високогірному районі Карпат, біля с. Богдан, на території з переважанням ялиново-смерекових лісів з домішками бука. 4–6 червня учасники експедиції досліджували масив г. Говерли та прилеглі полонини, зокрема підніжжя гори, субальпійську зону її південного схилу із заростями гірської сосни та вільхи, а також полонини Говерли і Петроса (Kistiakovskiy 1950).

У ході цих досліджень до фондової колекції Національного науково-природничого музею було внесено 295 колекційних екземплярів, зібраних у 1947 році. Вони охоплюють 93 види птахів. Важливе місце займає інформація про птахів, занесених до Червоної книги: *Falco naumanni* (№ 16721/16, ♂, 08.05.1947, ур. Оток, О.Б.Кістяківський; № 16719/14, ♀, 09.05.1947, ур. Оток, О.Б.Кістяківський; № 16716/11, ♂, 10.05.1947, ур. Оток, О.Б.Кістяківський; № 16720/15, ♂, 10.05.1947, ур. Оток, О.Б.Кістяківський; № 16715/10, ♀, 13.05.1947, ур. Оток, О.Б.Кістяківський; № 16717/12, ♀, 17.05.1947, ур. Оток, О.Б.Кістяківський; № 16718/13, ♂, 19.05.1947, ур. Оток, О.Б.Кістяківський). *Dendrocopos leucotos* (№ 16201/88, ♀, 07.05.1947, ур. Оток, О.Б.Кістяківський; № 16199/86, ♀, 29.05.1947, смт. Богдан, О.Б.Кістяківський). *Columba oenas* (№ 16734/27, ♂, 04.05.1947, ур. Оток, О.Б.Кістяківський); *Coracias garrulus* (№ 16689/73, ♂, 05.05.1947, ур. Оток, О.Б.Кістяківський). *Milvus migrans* (№ 16729/52, 11.05.1947, Берегівський р-н, ур. Оток, О.Б.Кістяківський). *Prunella collaris* (№ 17678/7, ♂, 05.06.1947, г. Черногора, біля г. Говерла, О.Б.Кістяківський).

Видовий склад колекційних екземплярів, зібраних у 1947 р.: *Acrocephalus arundinaceus*, *Acrocephalus palustris*; *Aegithalos caudatus*; *Alauda arvensis*, *Anthus campestris*, *Anthus spinoletta*, *Anthus trivialis*, *Asio otus*, *Buteo buteo*, *Caprimulgus europaeus*, *Carduelis carduelis*, *Chloris chloris*, *Certhia brachydactyla*, *Certhia familiaris*, *Cinclus cinclus*, *Clanga (Aquila) pomarina*, *Coccothraustes coccothraustes*, *Columba oenas*, *Columba palumbus*, *Coracias garrulus*, *Corvus cornix*, *Corvus monedula*, *Coturnix coturnix*, *Crex crex*, *Cuculus canorus*, *Curruca (Sylvia) communis*, *Curruca (Sylvia) curruca*, *Curruca (Sylvia) nisoria*, *Cyanistes caeruleus*, *Delichon urbicum*, *Dendrocopos leucotos*, *Dendrocopos major*, *Dendrocopos medius*, *Dendrocopos minor*, *Dryocopus martius*, *Emberiza*

calandra, *Emberiza citrinella*, *Erithacus rubecula*, *Falco naumanni*, *Falco subbuteo*, *Falco tinnunculus*, *Ficedula albicollis*, *Ficedula hypoleuca*, *Ficedula parva*, *Fringilla coelebs*, *Garrulus glandarius*, *Hippolais icterina*, *Hirundo rustica*, *Jynx torquilla*, *Lanius collurio*, *Lanius minor*, *Locustella fluviatilis*, *Locustella naevia*, *Lophophanes cristatus*, *Loxia curvirostra*, *Luscinia luscinia*, *Luscinia megarhynchos*, *Milvus migrans*, *Motacilla alba*, *Motacilla cinerea*, *Motacilla flava*, *Muscicapa striata*, *Nucifraga caryocatactes*, *Oriolus oriolus*, *Parus major*, *Passer montanus*, *Periparus ater*, *Poecile montanus*, *Poecile palustris*, *Phoenicurus ochruros*, *Phoenicurus phoenicurus*, *Phylloscopus collybita*, *Phylloscopus sibilatrix*, *Phylloscopus trochilus*, *Pica pica*, *Picus canus*, *Prunella collaris*, *Prunella modularis*, *Pyrrhula pyrrhula*, *Saxicola rubetra*, *Serinus serinus*, *Sitta europaea*, *Sterna hirundo*, *Streptopelia turtur*, *Strix aluco*, *Sturnus vulgaris*, *Sylvia atricapilla*, *Troglodytes troglodytes*, *Turdus merula*, *Turdus philomelos*, *Turdus torquatus*, *Turdus viscivorus*, *Upupa epops*.

Отримані дані свідчать про значне географічне охоплення експедиційних досліджень – від заплавлених дібров до високогірних субальпійських зон.

Польові дослідження в межах масштабної орнітологічної експедиції О. Б. Кістяківського разом із групою науковців продовжили 25 квітня 1948 р. Вони охопили широкий спектр біогеографічних зон, що дало змогу зібрати представників як рівнинної, так і гірської орнітофауни.

З 26 квітня до 2 травня роботи проводили біля підніжжя Полонини Руни – гірського масиву, для якого характерні старі букові ліси середньогірського поясу. Наступний етап, що тривав з 4 по 7 травня, включав польові дослідження у долині р. Латориця, де збереглися фрагменти давніх дубових лісів, вологі луки та осокові болота, які формують мозаїку заплавлених біотопів. З 8 до 10 травня експедиційна група працювала в с. Тросник, розташованому на березі р. Тиса, що на цій ділянці зберігає гірський характер течії.

Далі, 10 травня, здійснювали збори у верхів'ях р. Велика Уголька – у передгір'ях Карпат. 15 травня дослідники працювали в околицях с. Кваши на території сучасної Рахівської громади, а 16–17 травня – в межах Лопушанського лісництва. З 18 по 21 травня польові роботи проходили біля с. Ясіня та в межах Свидовецького лісництва на р. Кевелів. Особливу увагу було приділено полонинам хребта Свидовець 17 травня, а завершальним пунктом експедиції стала г. Петрос, підйом на яку відбувся 24 травня (Kistiakovskiy 1950).

Всі зазначені локації розташовані вздовж верхів'їв річки Тиси. У долинах переважають хвойні ліси, у середньогір'ї – мішані, а на полонинах домінують зарості ялівцю, чорниці та осоки. 26 травня 1948 р. експедиція завершила свою роботу. За її результатами у фондовій колекції Національного науково-природничого музею НАН України збереглися 214 колекційних екземплярів, що представляють 86 видів птахів.

З них 13 екз. (8 видів) у Червоній книзі України: *Tetrastes bonasia* *Tetrastes bonasia* (№ 16755/35, ♂, 01.05.1948, с. Лумшори, В. О. Антонович; № 16757/37, ♀, 23.05.1948, р. Кевелів, О. Б. Кістяківський). *Sternula albifrons* (№ 16748/43, ♂, 08.05.1948, с. Тросник, О. Б. Кістяківський). *Strix uralensis* (№ 16710/7, пташеня, 11.05.1948, р. Велика Уголька, О. Б. Кістяківський). *Tyto alba* (№ 16711/10, ♂, 09.05.1948, с. Тросник, О. Б. Кістяківський; № 16712/11, ♀, 09.05.1948, с. Тросник, О. Б. Кістяківський). *Coracias garrulus* (№ 16688/72, ♂, 06.05.1948, с. Велика Добронь, О. Б. Кістяківський). *Picoides tridactylus* (№ 16702/3, ♂, 23.05.1948, р. Кевелів, О. Б. Кістяківський). *Dendrocopos leucotos* (№ 16200/87, ♂, 30.04.1948, с. Лумшори, О. Б. Кістяківський; № 16203/90, ♂, 23.05.1948, р. Кевелів, О. Б. Кістяківський). *Regulus ignicapilla* (№ 16471/2, ♀, 19.05.1948, с. Ясіня, О. Б. Кістяківський; № 16470/1, ♂, 20.05.1948, с. Ясіня, О. Б. Кістяківський; № 16473/4, ♀, 26.05.1948, р. Кевелів, О. Б. Кістяківський).

Серед зібраних у 1948 р. екземплярів наявні такі види: *Acrocephalus arundinaceus* (1 екз.), *Acrocephalus schoenobaenus* (3), *Actitis hypoleucos* (1), *Aegithalos caudatus* (1), *Anas platyrhynchos* (2), *Anthus spinoletta* (9), *Anthus trivialis* (3), *Apus apus* (1), *Carduelis carduelis* (1), *Certhia familiaris* (3), *Charadrius dubius* (1), *Chloris chloris* (3), *Cinclus cinclus* (4), *Coccothraustes coccothraustes* (2), *Coracias garrulus* (1), *Corvus corax* (1), *Corvus cornix* (1), *Corvus frugilegus* (1), *Cuculus canorus* (3), *Curruca communis* (2), *Curruca curruca* (1), *Curruca nisoria* (2), *Delichon urbicum* (1), *Dendrocopos leucotos* (2), *Dendrocopos major* (4), *Dryocopus martius* (2), *Emberiza citrinella* (5), *Emberiza schoeniclus* (5), *Erithacus rubecula* (3), *Falco tinnunculus* (1), *Ficedula albicollis* (2), *Ficedula parva* (2), *Fringilla coelebs* (3), *Gallinula chloropus* (2), *Garrulus glandarius* (2), *Jynx torquilla* (1), *Lanius minor* (2), *Locustella fluviatilis* (1), *Locustella naevia* (8), *Loxia curvirostra* (5), *Luscinia luscinia* (2), *Luscinia megarhynchos* (1), *Motacilla alba* (4), *Motacilla cinerea* (6), *Motacilla flava* (3), *Muscicapa striata* (1), *Nucifraga caryocatactes* (5),

Oriolus oriolus (2), *Periparus ater* (11), *Cyanistes caeruleus* (1), *Lophophanes cristatus* (1), *Parus major* (2), *Poecile montanus* (3), *Poecile palustris* (4), *Passer domesticus* (2), *Passer montanus* (1), *Phoenicurus ochruros* (1), *Phoenicurus phoenicurus* (1), *Phylloscopus collybita* (3), *Phylloscopus sibilatrix* (1), *Phylloscopus trochilus* (3), *Pica pica* (1), *Picoides tridactylus* (1), *Picus canus* (1), *Prunella modularis* (2), *Regulus ignicapilla* (3), *Regulus regulus* (2), *Saxicola rubicola* (1), *Scolopax rusticola* (2), *Serinus serinus* (1), *Sitta europaea* (6), *Spinus spinus* (3), *Sternula albifrons* (1), *Sterna hirundo* (1), *Strix aluco* (1), *Strix uralensis* (1), *Sylvia atricapilla* (2), *Sylvia borin* (1), *Tetrastes bonasia* (2), *Tringa glareola* (1), *Troglodytes troglodytes* (2), *Turdus merula* (1), *Turdus philomelos* (2), *Turdus torquatus* (11), *Turdus viscivorus* (7), *Tyto alba* (2).

Ці матеріали і досі становлять важливу частину фондової колекції ННПМ і є цінним джерелом для історико-орнітологічних та фауністичних досліджень.

Експедиційні дослідження 1951–1960 років

Упродовж наступного десятиліття фондова колекція Національного науково-природничого музею поповнилася 70 екз. (23 видами) завдяки зусиллям дослідників і місцевих мисливців, які передавали до музею нові зразки.

Найбільший внесок у цей період зробив Д. В. Владишевський (з 1959 по 1960 рр.), який зібрав 58 екз. В. М. Зубаровський передав до фондів 7 зразків, отриманих у 1952, 1954 та 1957 рр. Мисливець Ю. І. Кобаль поповнив колекцію 3 екз. (1955, 1956, 1960 рр.), тоді як поодинокі зразки були надані М. Я. Кучеренком (1951 р.) та П. П. Орловим (1953 р.).

При підготовці монографії «Фауна України: Хижі птахи» (Zubarovsky 1977) та досліджень підвидової систематики хижих птахів Карпат В. М. Зубаровський проводив збори в Рахівському районі. До фондів музею він передав такі види: *Aquila chrysaetos*, *Buteo buteo* (3 екз.), *Falco naumanni*, *Pernis apivorus* та *Turdus torquatus*. У своїй праці він також згадує Ю. І. Кобаля, який у селі Кваси здобув беркута (*Aquila chrysaetos*) (№ 38631/15), використовуючи пастку для вовків із принадою (Zubarovsky 1977). Матеріали, отримані Ю. І. Кобалем у Рахівському районі, представлені у фондовій колекції видами: *Lyrurus tetrix*, *Astur gentilis* та *Strix uralensis*.

Найбільш різноманітний за видовим складом матеріал у цей період зібрав Д. В. Владишевський, працюючи в межах Рахівського району. До фондів музею ним було передано: *Aegithalos caudatus* (4 екз.), *Alauda arvensis*, *Anthus spinoletta* (3), *Buteo*

buteo, *Cinclus cinclus* (6), *Dendrocopos leucotos*, *Ficedula albicollis*, *Loxia curvirostra* (4), *Nucifraga caryocatactes*, *Picoides tridactylus* (2), *Periparus ater* (3), *Poecile montanus* (6), *Poecile palustris* (8), *Pyrrhula pyrrhula* (2), *Sitta europaea* (10), *Spinus spinus* (2), *Tetrao tetrix* та *Turdus torquatus* (2).

Окрім того, у 1951 році М. Я. Кучеренко передав до музею один екз. *Buteo buteo* з Тячівського району. А у 1953 році П. П. Орлов поповнив колекцію єдиним зразком *Periparus ater*, хоча точне місце збору не було вказане – лише загальна територіальна приналежність до області.

З усіх здобутих екземплярів до Червоної книги належать: *Aquila chrysaetos* (№ 38631/15, ♂, 04.11.1954, біля с. Кваси, В. М. Зубаровський). *Dendrocopos leucotos* (№ 20798/68, ♂, 21.04.1959, г. Чорногора, Д. В. Владишевський). *Falco naumanni* (№ 39344/41, ♀, 07.06.1954, г. Свидовець, полонина біля г. Близниця, В. М. Зубаровський). *Lyrurus tetrix* (№ 29902/36, ♂, 09.05.1960, біля с. Кваси, Ю. І. Кобаль; № 10490/12, ♀, 12.03.1960, Рахівський р-н, Д. В. Владишевський). *Strix uralensis* (№ 37757/11, ♂, 12.01.1956, біля с. Кваси, ур. Васкул, Ю. І. Кобаль). *Picoides tridactylus* (№ 20796/6, ♂, 10.09.1959, г. Чорногора, Д. В. Владишевський; № 20797/7, ♀, 29.11.1959, г. Чорногора, Д. В. Владишевський).

Таким чином, з 1951 до 1960 рр. фондова орнітологічна колекція музею поповнилась завдяки збору матеріалів у різних частинах Карпат, передусім у межах Рахівського району. Це дало змогу більш детально охопити орнітофауну регіону та доповнити багаторічні дослідження актуальними на той час даними про видовий склад птахів.

Експедиційні дослідження 1965–1972 років

У зазначений період польові дослідження Закарпаття продовжували як співробітники музею, так і окремі науковці. Зокрема, матеріали було зібрано М. А. Воїнственським (1965 р.) – 5 екз., В. І. Крижанівським (1965 р.) – 2, В. М. Лоскотом (1965, 1967, 1972 рр.) – 23, а також О. С. Тягуновим (1965 р.) – 5, а також ще 5 без зазначення колектора (1966, 1972 рр.).

Зразки, передані до фондової колекції В. М. Лоскотом, були зібрані під час його експедиції не лише для дисертаційного дослідження по трав'янкам та кам'янкам, а й для вивчення географічної мінливості інших видів. Збори у Великоберезнянському, Іршавському, Міжгірському, Мукачівському, Перечинському та Рахівському районах охопили такі види: *Anthus spinoletta* (2 екз.), *Luscinia megarhynchos* (10), *Oenanthe oenanthe* (8), *Monticola saxatilis* (1), *Saxicola rubicola* (1).

Інші колекційні екземпляри надходили внаслідок спільної або паралельної діяльності М. А. Воїнственського, В. І. Крижанівського та О. С. Тягунова, які здійснювали збори в межах Міжгірського та Рахівського районів. Серед переданих ними видів: *Anthus spinoletta*, *Anthus trivialis* (2 екз.), *Ficedula parva*, *Fringilla coelebs*, *Nucifraga caryocatactes* (2), *Periparus ater*, *Regulus ignicapillus*, *Regulus regulus*, *Sitta europaea* та *Turdus torquatus*. Ще 5 не мають даних про колектора: *Scolopax rusticola* (1), *Luscinia megarhynchos* (4).

Серед зібраних зразків два належать до Червоної книги: *Monticola saxatilis* (№ 24394/39, ♂, 22.06.1967, г. Полонина Руна, В. М. Лоскот); *Regulus ignicapilla* (№ 24155/5, ♂, 14.06.1965, г. Говерла, М. А. Воїнственський).

У межах експедиційних досліджень Закарпаття в період 1965–1972 рр. зібрано 40 екз., що належать до 16 видів.

Експедиційні дослідження 1980–1998 років

У 1980-х роках і пізніше фондова колекція музею продовжувала поповнюватися новими орнітологічними зразками. У 1980 та 1983 рр. збори матеріалів здійснював О. М. Пекло, а у 1998 р. – Г. П. Гера. Під час досліджень у Берегівському та Мукачівському районах О. М. Пекло зібрав такі види: *Cinclus cinclus* (3 екз.), *Motacilla cinerea* (4), *Carduelis carduelis*, *Phasianus colchicus*, *Perdix perdix* (1 екз.). У 1998 році Г. П. Гера поповнив фондову колекцію музею одним зразком *Periparus ater* із Рахівського району.

Таким чином, у другій половині ХХ ст. польові дослідження птахів у Карпатах здійснювали нерівномірно, але охоплювали широкий видовий спектр та географічну різноманітність. Це суттєво збагатило наукову цінність фондової колекції Національного науково-природничого музею.

Обговорення

Формування орнітологічних досліджень Закарпаття бере початок із фундаментальної праці О. О. Грабаря (Hrabar 1932), що стала першою спробою систематичного опису орнітофауни регіону. У цьому дослідженні він зафіксував 278 видів птахів, заклавши основу для подальших наукових робіт, присвячених регіональній орнітофауні. Наступні дослідження лише доповнювали, та підтверджували його знахідки, водночас вказуючи на відсутність окремих видів, що, пов'язано зі змінами у природному середовищі. Важливим аспектом стало уточнення видового складу орнітофауни Закарпаття, яке зазнало значних трансформацій унаслідок господарської діяльності людини.

Праця О. О. Грабаря описує Закарпаття, якого вже не існує регіон, яким він був до масштабних меліоративних робіт, інтенсивної вирубки лісів та активного розвитку сільського господарства. Тодішній ландшафт зберігав високу природну мозаїчність, що сприяло існуванню різноманітних екологічних ніш для птахів. Яскравим прикладом такого природного стану є згадка О. О. Грабаря про *Pelecanus onocrotalus*, якого було добуто на болотах поблизу с. Серне у 1903 р. (Hrabar 1932; Lugovoy 1993). Цей факт свідчить про присутність великих водно-болотних птахів у регіоні до зміни гідрологічного режиму та зменшення площі природних водно-болотних угідь.

Колекція О. О. Грабаря нині зберігається у Зоологічному музеї Ужгородського національного університету (УжНУ). Свого часу Національний науково-природничий музей (ННПМ) здійснив спробу придбання цієї колекції, проте передача так і не відбулася (Lugovoy 1993). Водночас у фондах ННПМ зберігається два колекційних екземпляри *Buteo buteo*, О. О. Грабаря один із яких походить з м. Ужгород, а інший – із території Угорщини (без дати та географічної прив'язки).

Активне вивчення орнітофауни Закарпаття відновили у післявоєнний період, з 1946 року, коли орнітологічні дослідження набули системного характеру. Як зазначалося раніше, у той час кожна наукова експедиція мала завершуватися офіційною публікацією результатів та поповненням фондової колекції музею. Ця практика була важливою з точки зору збереження наукових даних, оскільки дозволяла не лише документувати видовий склад орнітофауни регіону, але й забезпечувати його ретроспективний аналіз у наступні десятиліття.

Таким чином, експедиційні збори стали одним із ключових джерел для вивчення динаміки змін у популяціях птахів та оцінки впливу природних і антропогенних факторів на регіональну авіфауну. Завдяки проведеним експедиційним дослідженням орнітологічні фонди ННПМ значно розширилися. До колекції внесено 651 колекційний екземпляр, що представляють 125 видів птахів, серед яких є рідкісні та зникаючі види, занесені до Червоної книги України.

Особливу цінність становлять такі види, як: *Falco naumanni* (8), *Dendrocopos leucotos* (7), *Regulus ignicapilla* (4), *Picoides tridactylus* (3), *Coracias garrulus* (2), *Strix uralensis* (2), *Lyrurus tetrix* (2), *Tetrastes bonasia* (2), *Tyto alba* (2), *Aquila chrysaetos* (1), *Ciconia nigra* (1), *Columba oenas* (1), *Milvus migrans* (1), *Monticola saxatilis* (1), *Picus viridis* (1), *Prunella collaris* (1), *Sternula albifrons* (1).

Зібрані матеріали не лише стали важливою частиною музейного фонду, але й слугували основою для подальших наукових досліджень. Зібрані під час експедицій зразки послужили фундаментом для наукових праць провідних орнітологів – О.Б.Кістяківського, В.М.Зубаровського, М.Я.Кучеренка, Д.В.Владишевського, В.М.Лоскота, О.М.Пекла та ін. Їхні дослідження дали змогу глибше зрозуміти видовий склад орнітофауни Закарпаття (рис. 4).

Наразі фондова колекція ННПМ поповнюється лише поодинокими надходженнями, що зумовлено більш гуманним ставленням до тварин і змінами у природоохоронному законодавстві, а також необхідністю систематизації та детального вивчення вже наявних зразків. Цією публікацією ми розпочинаємо серію матеріалів про фондову колекцію ННПМ, а також про науковців, які її заснували та наповнювали, зберігаючи для майбутніх поколінь безцінні наукові дані.

Рис. 4. Колекційні екземпляри *Cinclus cinclus*, здобуті в різні роки різними науковцями під час експедиційних виїздів у Закарпаття: № 16667, 1948 р., р. Велика Уголька, кол. О.Б.Кістяківський; № 16672/9, 1947 р., с. Богдан, кол. О.Б.Кістяківський; № 37786/57, 1983 р., с. Чинадійово, кол. О.М.Пекло; № 20846/21, 1960 р., с. Кваси, кол. Д.В.Владишевський

Fig. 4. Specimens of *Cinclus cinclus* collected over different years by various scientists during expedition trips in the Transcarpathian Region: No. 16667, 1948, Velyka Uholka River, leg. O. B. Kistiakovskiy; No. 16672/9, 1947, Bohdan village, leg. O. B. Kistiakovskiy; No. 37786/57, 1983, Chynadiyovo village, leg. O. M. Peklo; No. 20846/21, 1960, Kvasy village, leg. D. V. Vladyshhevskiy

Висновки

У результаті систематизації та аналізу фондової орнітологічної колекції ННПМ вдалося детально охарактеризувати зразки, зібрані на території Закарпаття у період з 1947 по 1998 рр.

Колекція охоплює широкий спектр біотопів – від рівнинних територій до високогірних субальпійських екосистем Карпат, що дозволяє простежити історичні зміни у видовому складі орнітофауни. Основним джерелом поповнення музейних фондів стали наукові експедиції, організовані співробітниками музею, а також внесок інших орнітологів, місцевих натуралістів і мисливців.

Наймасштабні збори здійснив О.Б.Кістяківський, який передав 496 екземплярів – майже 75 % усіх зразків регіону. Значний внесок зробили також Д.В.Владишевський (58 екз.), В.М.Лоскот (23), Г.В.Модін (10), О.М.Пекло (10), В.М.Зубаровський (7), М.А.Воїнственський (5), О.С.Тягунов (5) та інші дослідники.

Хронологічний аналіз свідчить про нерівномірність зборів – найбільша активність припадала на період з 1946 по 1972 рр., тоді як у наступні десятиліття темпи збору матеріалів значно зменшилися, що може бути пов'язано із загальними змінами у наукових підходах та екологічними факторами.

Аналіз музейних матеріалів дозволив оцінити екологічні фактори, що впливали на стан орнітофауни Закарпаття, включаючи кліматичні зміни, деградацію природних середовищ та антропогенний вплив. Отримані результати відкривають перспективи для подальших досліджень, зокрема у сфері екологічної реконструкції, оцінки антропогенних змін у природному середовищі Карпатського регіону.

Подяки

Автор висловлює глибоку повагу та вдячність усім науковцям, які своєю невтомною працею протягом багатьох десятиліть закладали основу, поповнювали та зберігали фондову колекцію ННПМ, сприяючи її розвитку та науковому значенню. Окрему щирю подяку автор висловлює І.В.Загороднюку за цінні зауваження, всебічну підтримку та численні консультації, які суттєво сприяли створенню цієї публікації, а також рецензентам за їхні корисні коментарі та рекомендації.

Декларації

Фінансування. Дослідження проведено в рамках планової наукової теми ННПМ НАН України з номером держреєстрації №: 0125U000218 (розділ 7: «Інвентаризація, каталогізація, реставрація і збереження експозицій, фондів колекцій та нових надходжень до відділу зоології ННПМ НАН України»).

-
- BARABANOVA, V. V., KLOCHKO, H. V., MALIUK, A. Y. (2019) A brief review on the history of formation and composition of scientific collections of the Department of Zoology of the National Museum of Natural History, NAS of Ukraine. *Proceedings of the Zoological Museum*, 50, 50–69.
- GILL, F., DONSKER, D., RASMUSSEN, P. (2021) *IOS World Bird List (version 11.2)*. International Ornithologists' Union.
- HRABAR, A. (1932) Ptactvo na Podkarpatské Rusi. *Sborník Zemské muzejní společnosti v Užhorodě*. Užhorod. pp. 59–86.
- KISTIAKOVSKYI, O. B. (1950) Ptakhy Zakarpats'koi oblasti. *Vydavnytstvo Akademii Nauk Ukraïns'koi RSR*, 4, pp. 3–76.
- KUCHERENKO, M. (1953) Novi dani pro ptakhiv Zakarpattia. *Naukovi zapysky Uzhhorods'koho derzhavnoho universytetu*, 8, 159–170.
- LUGOVOY, A. E. (1993) Pioneer of Scientific Ornithology in Transcarpathia: O. O. Hrabar. *Berkut*, 2, 42–44.
- POTISH, L. A. (2009) Birds of the Transcarpathian region of Ukraine (annotated list). *Lviv*, 1–124.
- SOKUR, I. T. (1952) Zviri Radians'kykh Karpat i yikh hospodarske znachennia. *Kyiv*, 1–68.
- STRAUTMAN, T. I. (1948) Do vyvchennia ornitofauny Skhidnykh Karpat. *Naukovi zapysky Lvivskoho derzhuniversitytetu*, 8 (4), 27–40.
- VLADYSHEVSKYI, D. V. (1960) Dynamika chyselnosti ptakhiv v raioni Chornohory. *Konferentsiia z vyvchennia flory i fauny Karpat ta prylehlykh terytorii*, 239–241.
- ZAGORODNIUK, I., OCHERETNA, K. (2019) The Zoological Museum of the Ukrainian Academy of Sciences for 100 years: statuses, subordinations, and leaders. *Natural History Museology*, 5, 45–52.
- ZAGORODNIUK, I. (2024) Prominent collectors of mammalogical collections in museums of Kyiv in the context of the history of zoological ollections. *GEO&BIO*, 26, 183–200.
- ZUBAROVSKY, V. M. (1977) *Fauna Ukrainy. Khyzhi ptakhy*. Vol. 5 (2). Naukova dumka, Kyiv, 1–322.